

KUKKU MELKAS

Mitä palvelijat palvelevat 1900-luvun alun kirjallisuudessa?

Kukku Melkas tarkastelee suomalaisen kirjallisuuden palvelustyttökuvauksia 1900-luvun alussa. Piiat ja palvelijattaret koettiin symbolisina ja sosiaalisina uhkina. Porvarillisten naisliikkeiden edustajat pitivät palvelijattaria siveellisinä uhkina ydinperheille, ja työläisnaisliikkeen edustajat puolestaan olivat huolissaan porvarisperheiden miesten aiheuttamasta uhkasta palvelijoille. ”Palvelijatarkysymys” oli naisliikettä hajottava osa-alue, jossa yhteisymmärrystä ei löytynyt.

■ Palvelustytön tai palvelijattaren¹ hahmolla on pitkä ja rikas perinne suomalaisessa kirjallisuudessa. Hahmoa ja sen historiaa ei kuitenkaan ole tarkasteltu saati analysoitu kotimaisessa kirjallisuudentutkimuksessa, vaikka se on erittäin keskeinen monien kirjailijoidemme tuotannossa eri vuosikymmenillä.² Palvelustytön hahmo ja sen ongelmallisuus tulee esille jo Minna Canthin romaanissa *Hanna* vuodelta 1886, vaikkakin vain pienenä sivujuonteena. Romaanin päähenkilö, Hanna, saa tietää yhden kotinsa keittiöpalvelijoista olevan raskaana. Palvelustyttö menettää raskauden vuoksi paikansa, mikä sinänsä oli aivan tavallinen käytäntö, mutta myöhemmin Hannan kau-

histukseksi syntyvän lapsen isäksi paljastuu Hannan oma isä eli talon isäntä. Canthin romaanissa palvelustytön hahmo sotkee porvarillisen kodin ja perheen ihanteen konventioita. Samalla se kyseenalaistaa vallitsevia käsityksiä kansakunnasta ja sen rakentamisen ehdoista.³

Näin Canthin romaanin sivujuonteen, palvelustytön kertomattoman tarinan avulla on mahdollista keskustella sukupuoleen, luokka-asemaan tai statukseen ja moraalisiin liittyvistä kysymyksistä. 1880-luvulla kyse oli ajan kaksinaismoralismista ja siitä ongel-

1. Nimitykset muuttuvat aikalaisteksteissä palvelupaikan mukaan: piiat ovat useimmiten maaseudun työläisiä, maitotyttöjä, navetta- tai sisäpiikoja, kun taas palvelustytöt tai palvelijattaret työskentelevät kaupungeissa ja nimenomaan porvarisperheissä. Nimityksistä piikaa käytetään useimmiten alentavassa tai halveksivassa merkityksessä esim. vuoden 1905–1906 äänioikeustaisteluiden aikana. – Artikkelin on osa jo päättyneestä projektista ”Kuvitelu kansa – kuvitelu sivistyneistö. Suomalaisen omakuvan murros”. Kiitos kommentteista ja keskusteluista Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Jussi Ojajarvi, Tutta Palin ja Lea Rojola!

2. Piian ja palvelijan työn historiaa on ensimmäistä kertaa kartoitettu vuonna 2006 ilmestyneessä kokoelmassa *Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), Helsinki: SKS. Aihe on tällä hetkellä ajankohtainen sekä historian- että taiteentutkimuksen puolella myös muualla Euroopassa: ”Waged Domestic Work and the Making of the Modern World Conference”. The University of Warwick 9th–11th May 2008. Ks. myös Carolyn Steedman (2007) *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*. Cambridge University Press.

3. Päivi Lappalainen (1998) ”Uhattu koti. Kodin ja perheen murtumia 1800-luvun realistisessa kirjallisuudessa.”, teoksessa Kaisa Kurikka (toim.) *Paikkoja ja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa*, Turun yliopisto. Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A. N:o 37, 113–114. Vrt. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Helsinki: SKS.

mallisesta kytköksestä, joka oli tuotettu alemman luokan naisten ja vaarallisen seksuaalisuuden välille. Romaani paljasti myös ensimmäistä kertaa, miten palvelijoiden läsnäolo tarkkaan vartioituissa porvarillisissa kodeissa toi mukanaan vallitsevia ajattelutapoja murtavia käytäntöjä. Palvelustytön hahmosta muodostuu siten eräänlainen prisma, jonka läpi on mahdollista valottaa vaihtuvia ja epäoikeudenmukaisia valtasuhteita suomalaisuuden ja kansakunnan kuvittelun konteksteissa.

Tarkastelen tässä artikkelissa suomalaisen kirjallisuuden palvelustyttökuvauksia 1900-luvun alussa. Riippumatta siitä, miten hahmoa kuvataan kirjallisuudessa, se altistuu aina kunnollisuus- ja siveellisyyskiistoille. Piiat ja palvelijattaret koettiin ajan keskusteluissa niin symbolisina kuin sosiaalisinakin uhkina. Porvarillisten naisliikkeiden edustajat pitivät palvelijattaria siveellisinä uhkina ydinperheille ja työläisnaisliikkeen edustajat puolestaan olivat huolissaan porvarisperheiden miesten aiheuttamasta uhkasta palvelijoille. ”Palvelijatarkkysymys” oli naisliikettä hajottava osa-alue, jossa yhteisymmärrystä ei löytynyt.⁴ Palvelustytön hahmon kohdalla ei siis ollut kyse pelkästään kirjallisuuden ja taiteen sisäisestä ilmiöstä, vaan ennen kaikkea myös merkittävästä yhteiskunnallisesta ilmiöstä. Kaunokirjallisuus, joka Suomessa tuolloin toimi vielä tiiviisti yhteiskunnallisen keskustelun välineenä, oli alue, jolla tätä kysymystä kommentoitiin eri tavoin.

Piiat, palvelijat ja politiikka – keskustelu sukupuoli- ja yhteiskuntamoraalista

Minna Canthin työn jatkajaksi määritelty Maila Talvio (1871–1951) debytoi 1895 romaanillaan *Haapaniemen keinu*. *Kuvauksia sydänmaan kylästä*. Talvion tuotanto levitetyy monelle vuosikymmenelle. Tässä tarkastelun alla on hänen 1900-luvun alun tuotantonsa, jolloin häntä luettiin yli säätyrajojen ja romaanien aiheiden puolesta hänet määriteltiin kansankirjailijaksi.⁵ Talvion 1900-luvun alun romaanit, *Pimeänpirtin hävitys* (1901) ja *Muuan äiti* (1904), aiheuttivat kiivaan yhteiskunnallisen keskustelun

lehtien palstoilla. Hänen viides⁶ romaaninsa *Pimeänpirtin hävitys* oli osoittautunut hankalaksi palaksi jo käsikirjoitusvaiheessa. Itse teoksesta ja sen aiheesta, palvelustyttö Hannin hyväksikäytöstä ja ajautumisesta prostituutioon, Talvio oli joutunut neuvottelemaan kustannustoimittajansa, Werner Söderströmin, kanssa. Söderström ei ollut aluksi lainkaan innostunut aiheesta ja oli lopulta sitä mieltä, että vähintään teoksessa esiin nousevan rappioituneen sivistyneistön kuvaa olisi siloteltava. Söderströmin mielestä kirja oli nuorison mieltä turmeleva kertomus moraalisisesta rappiosta, ja hän toivoi onnellisempaa tai sovittelevampaa loppua. Kättä väännettiin erityisesti teoksen loppuratkaisusta. Talvio ei suostunut kirjoittamaan teokseensa sovittelevaa ja valoisampaa loppuratkaisua, mutta poisti käsikirjoituksesta Hannin itsemurhan ja muunsi sen vaarin tekemäksi tapoksi.⁷

Kirjeessään Werner Söderströmille (20.4. 1901) Talvio koetti saada kustannustoimittajaansa ymmärtämään, minkä vuoksi teoksen käsikirjoitus olisi syytä painaa ja julkais- ta:

Niin paljon on puhuttu Suomen kansan sivistyksestä ja korkeasta siveellisestä kannasta, kukaan ei tahdo eikä uskalla lausua ääneen sitä sanomatonta pimeyttä mitä hiljaisuudessa harjoitetaan, varsinkin nk. ’sivistyneitten’ puolelta. Minä olen

4. Irma Sulkunen (1989) *Naisen kutsumus. Miina Sil- larpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*, Helsinki: Hanki ja Jää. Ks. myös Mikko Pollari & Petri Ruuska & Anu-Hanna Anttila & Ralf Kauranen & Olli Löytty & Pekka Rantanen (2008) ’Alamaisjärjestyksen konkurssi ja avoin tulevaisuus’ teoksessa Pertti Haapala & Olli Löytty & Kukku Melkas & Marko Tikka (toim.) *Kansa kaikkeivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*, Helsinki: Teos, 61–66.

5. Kukku Melkas & Olli Löytty (2008) ’Jalon sivistyneistön kuriton kansa’, teoksessa Haapala ja muut, 237–251.

6. *Haapaniemen keinu* 1895, *Aili* 1897, *Kaksi rakkautta* 1898, *Kansan seassa* 1900.

7. Päivälehtien arkisto: Maila Talvion kirjeet WSOY:lle 1901–1908. II kansio. Ks. myös Liisi Huhtala (1989) ’Pako julkisuuteen – Maila Talvio’, teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) *”Sain roolin jobon en mabdu”*. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*, Helsinki: Ota- va, 271 ja Kai Häggman (2001) *Piispankadulta Bulevardille*. *Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*, Helsinki: WSOY, 144.

vakuutettu siitä että jollemme uskalla nähdä omia paheitamme ja syntejäamme, niin ei meille ikinä löydy parannuksen ja mielenmuutoksen mahdollisuutta. Pahin vihollisemme – onko se tsaari ja Venäjän hallitus? Ei! Se on pimeys joka asuu meissä itsessämme.”⁸

Pimeydellä Talvio viittasi säätyläismiesten seksuaaliviettiin ja ajan vallitsevaan kaksinaismoralismiin.⁹ Söderström otti teoksen julkaisuohjelmaansa pienten muutosten ja uuden loppuratkaisun kirjoittamisen jälkeen.

Ilmestyessään joulukuksi 1901 *Pimeänpirtin hävityksestä* nousi kohu. Oireellista on, että teoksen vastaanotossa ei oikeastaan puututtu Hannin hahmoon tai tämän oletettuun siveettömyyteen, vaan suomalaisen sivistyneistön kuvaan. Näin vastaanotto puuttui samaan aihepiiriin, jonka Talvio itse oli jo kustantajakirjeessään muotoillut: sivistyneistö(mieste)n paheisiin. Vanhoillinen naisliike paheksui Talvion aihetta ja tapaa käsitellä sitä. Suomalainen sivistyneistö, Hannin aatelinen isä ja kartanonomistajat, esitettiin Suomen Naisyhdistyksen mukaan teoksessa liian huonossa valossa ja samalla turmelevana kuvana ”kansalle”. Lucina Hagman, silloisen Naisasialiike Unionin puheenjohtaja, puolestaan näki sivistyneistömiesten kuvauksen nimenomaan teoksen vahvuutena. Hänen mukaansa *Pimeänpirtin hävitys* avasi sivistyneistön silmät miesten tuomittavalle käytökselle.¹⁰ Talvion intentiot ja vastaanoton reaktiot osoittavat, miten palvelustyttö saa toimia teoksessa välineenä, jonka avulla avataan laajempi keskustelu vallitsevasta sukupuolittuneesta yhteiskuntamoraalista.

1800- ja 1900 -luvun taitteen Suomessa, jossa keskustelut siveellisyyuskysymyksestä kävivät kiivaimmillaan, määriteltiin ja muotoiltiin itse asiassa sukupuolimoraalin lisäksi koko yhteiskuntamoraalia ja sen pohjaa. Pirjo Markkolan mukaan tuolloin muodostui erittäin mielenkiintoinen siveyden sukupuolihierarkia, jossa naiset ovat sekä hierarkian ylimpinä että alimpina. Tämänkaltaisen tilanteen saivat aikaan sääty- ja muodostuvan luokkayhteiskunnan jaot, jossa

sivistyneistönaisten tehtäväksi jäi sukupuolimoraalin vartiointi ja työväenluokan naisten tehtäväksi olla tarjolla niille ”vietänsä villitsemille” miehille, joiden vaimojen tarmo puolestaan kuului moraalin vartioimiseen.¹¹

Pimeänpirtin hävitys kertoo avoimesti sen tarinalinjan, joka Canthin *Hannassa* on sivujuonteena. Romaani oli yksi niistä laukaisevista tekijöistä, jotka aiheuttivat lähes vuosikymmenen kestävä kiistan muutou- tumassa olevan suomalaisen yhteiskunnan siveellisyydestä ja moraalinormeista. Tätä kiistaa ja neuvottelua käytiin kirjallisuudessa, sitä arvostelevissa lehdissä ja opaskirjaisissa sekä muotoutuvan suomalaisen yhteiskunnan poliittisissa keskusteluissa.¹²

Talvion seuraava teos, *Muuan äiti* (1904), sai kiittävän vastaanoton työväen lehdistössä, mutta vanhoilliset lehdet vaikenivat teoksen kuoliaaksi sen ”moraalittoman” aiheen vuoksi.¹³ Talvio oli tarjonnut *Muuan äitiä* kustantajalleen epäröiden, mutta sai myöntävän vastauksen saman tien: ”Teoksenne *Muuan äiti* käsittelee kyllä arkaluontoista asiaa, mutta ei mielestäni sisällä mitään, joka estäisi minua sitä kustantamasta”.¹⁴ Arkaluontoinen asia oli jatkoa *Pimeänpirtin hävityksen* Hanni-piian aiheesta.

8. Tyyni Tuulio (1964) *Maila Talvion vuosikymmenet. Edellinen osa (1871–1911)*, Helsinki: WSOY, 262 ja Häggman (2001) 144–146.

9. Vrt. Pirjo Markkola (2006) ’Seksi, miehet ja moraalit. Miesten seksuaalisuus moraalikysymyksenä 1800- ja 1900-lukujen taitteessa’, teoksessa Minna Ahola & Marjo-Riitta Antikainen & Päivi Salmesvuori (toim.) *Tai- vaallista seksiä. Kristinuskon ja seksuaalisuus*, Helsinki: Tammi, 223–232.

10. Maija Rajainen (1973) *Naisliike ja sukupuolimo- raali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyi- sen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saak- ka*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 100–101

11. Markkola (2006) 228–231.

12. Vrt. Sulkunen (1989) 37–62; Markkola (2006) ja (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ 1860–1920*, Helsinki: SKS; Arja-Liisa Räisänen (1995) *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestel- män muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalitusoppaissa 1865–1920*, Helsinki: SHS.

13. Kiitosta esim. *Työmieheissä* jaettiin yhteiskunnalli- sesti merkittävän aiheen rohkeasta ja ujoilematta- masta käsittelystä. Ks. lisää Tuulio (1964) 311–312.

14. Kukku Melkas (2009) ’Maila Talvio ja WSOY: ra- hasta ja ratkaisusta’, teoksessa Elsi Hyttinen ja Katri Kivilaakso (toim.) *Lukemattomat sivut. Kirjallisuuden arkistot käytössä*, Helsinki: SKS, ilmestymässä.

Sivistyneistörouva, hovineuvoksetar Palmblad, sallii poikansa käyttää nuorta palvelustyttöä hyväksi, estääkseen poikaansa käymästä prostituoitujen luona. Maiju ja ennen kaikkea Maijun ruumis on lopulta äidin mielestä parempi vaihtoehto pojalle:

Kaiken tuskan ja kärsimyksen kautta tuli äiti siihen johtopäätökseen, että on onni, että Allan edes joksikin aikaa tyytyy Maijuun. Maiju on viaton tyttö, puhdas tyttö. Paljon parempi kuin naiset huonoissa paikoissa. Maiju on kotona ja Allan pysyy kotona. Ei mene rahaa eikä ole vaaraa kauheista taudeista. Ja äiti sulki silmänsä ja korvansa kaikelta.¹⁵

Asetelma, jossa miehet käyttävät hyväkseen nuorta palvelustyttöä, on *Muuan äidissä* kääntynyt nurin: sivistyneistöä edustaa nyt nainen, hovineuvoksetar, jonka motiivit paljastavat hänen olevan Maijun varsinainen hyväksikäyttäjä. Kun Maiju tulee raskaaksi Allanelle, päättää hovineuvoksetar hankkiutua hänestä eroon. Ristiriitoja ja ongelmia päätöksentekoon tuottaa Maijun odottama lapsi.¹⁶ Kertoja ryhtyy käyttämään hovineuvoksettaresta/äidistä isoäidin nimitystä. Teoksella on oman aikansa kirjallisuudessa konventioiden mukainen loppu: Allan kylälästyy Maijuun, nai naisen omasta säädystään ja Maiju lähetetään takaisin maalle murtuneena. Talvion teoksessa äiti-isoäiti ei pääsekään syyllisydentunnoistaan eroon. Teoksen loppu jopa vihjaa siihen, että hän on tulossa hulluksi tekemiensä ratkaisujen vuoksi.

Muuan äiti teoksen nimenä on mielenkiintoisella tavalla ristiriitainen. Se viittaa luonnollisesti hovineuvoksettaren, Allantin äitiin, ja sitä kautta muihin sivistyneistöäiteihin. *Muuan äiti* on kuka tahansa tai yksi monista: teoksen syyllistävä sävy kohdistuu niihin ylemmän säädyn äiteihin, jotka sulkevat silmänsä vallitsevalta moraalijärjestykseltä. Mutta myös Maijusta on tulossa äiti. *Muuan äiti* on samanaikaisesti kertomus niistä lukuisista äideistä, jotka vuosisadan vaihteessa synnyttivät ”aviottomia” lapsia palveluspaikkojensa herroille ja pojille.¹⁷

Nurinkäännetty asetelma muokkasi si-

veellisyyskeskusteluja yhä enemmän suuntaan, jossa naisten väliset jyrkät yhteiskunnalliset erot terävöityivät. Talvion teos osoitti, miten porvarillisen kodin puhtaus oli mahdollista saavuttaa vain toisten, palvelustyttöjen, avulla. Maiju siivoaa ja puhdistaa kotia jatkuvasti, mutta on samalla ”puhtaana ja viattomana” tarjolla perheen pojalle.¹⁸ Palvelustyttöjen ympärillä käyty yhteiskunnallinen keskustelu pyöri paljolti siveellisyyskysymysten ympärillä. Siitä todistavat lukuisat *Koti ja yhteiskunta* ja *Työläisnaisessa* käydyt keskustelut vuosina 1905–09. Näissä keskusteluissa naisten väliset erot kärjistyivät, kuten ne olivat aiemmin kärjistyneet työ- ja äänioikeuskysymysten ympärillä. Vuonna 1908 silloinen kansanedustaja, entinen piika Miina Sillanpää, kirjoittaa sivistyneistörouvien välinpitämättömyydestä ja oman kunniallisuutensa säilyttämisen nurjasta puolesta: ”Työläisluokan naiseen saakka ei heidän katseensa uleta, sivistyneen säädyn kunnia on ennen kaikkea pidettävä puhtaana, sortukoon sen maineen ylläpitämiseksi kuinka monta köyhälistön naista tahansa, se on heille merkityksentöntä.”¹⁹

Talvion romaaneissa sivistyneistönäisen rooli moraalien vartijana ja järjestyksen ylläpitäjänä epäonnistuu, mutta toisaalta niissä osoitetaan myös, miten porvarillisen ihan-

15. Maila Talvio (1904/1919) *Muuan äiti. Kootut teokset*, Helsinki: WSOY, 517.

16. Ks. myös Minna Aalto (2000) *Vapauden ja velvollisuuden ristiriita. Kebitysromaanin mahdollisuudet 1890-luvun lopun ja 1900-luvun alun naiskirjallisuudessa*, Helsinki: SKS, 134–135.

17. Vrt. Katriina Kokko (1996) 'Yksin lapsen kanssa. Aviottomia äitejä 1900-luvun alun Helsingissä.', teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin. Läbikuvia suomalaisten elämästä*. Helsinki: SHS, 93–115 ja Antti Häkkinen (1996) 'Rikkaiden pojat ja köyhien tyttäret. Helsingin vanha prostituutiokulttuuri.', teoksessa Rahikainen 73–92.

18. Puhtaudesta ja terveydestä tuli myös eräänlainen kansalaisuuden mittari 1900-luvun alussa: se oli määriteltä sekä kansalaisoikeudeksi että kansalaisvelvollisuudeksi. Siihen vaikutti fennomaanisen kansallisuusliikkeen näkemykset, jossa kansalaisuus edellytti tiettyä sivistystasoa eli tietoa ja oikeaa moraalialia eli siveellisyyttä. Sivistynyt kansalainen oli raitis, työteläs ja puhdas. (Antu Sorainen (2006) 'Siveellisyydestä seksuaalisuuteen', *Kulttuurintutkimus*. 23: 3, 29–38. Ks. myös Ilpo Helén & Mikko Jauho (2003) *Kansalaisuus ja kansanterveys*, (toim.) Helsinki: Gaudeamus.

19. Sulkunen (1989) 39.

teen mukaisen yhteiskuntajärjestyksen ylläpitäminen ja rakentaminen tapahtuu ”toisten” eli palvelustytöjen kustannuksella. He eivät ole Talvion teosten päähenkilöitä, vaan toimivat keinoina osoittaa porvarillisen perheideaalin kääntöpuoliin ja nurjiin seurauksiin.

Seksualisoitu sankaritar: toisen luokan kansalaiset

Vuonna 1907 ilmestyi suomalaisen kirjallisuuden kentällä kaksi palvelustytön elämäntarinaa kertovaa romaania: Eino Leinon (1878–1926) *Jaana Rönty* ja Hilda Tihlän²⁰ (1870–1944) *Leeni*. Molemmat romaanit on nimetty niiden päähenkilön mukaan ja molemmissa toistuu myös samanlainen juonikuvio, jossa viaton maalaistyttö tulee kaupunkiin palvelukseen ja joutuu onnettomien sattumusten kautta vähitellen hunningolle. Molemmissa romaaneissa tarkastellaan sosiaalista perimää yhtenä syynä kohtaloon: Jaanan ja Leenin äidit ovat kokeneet saman kohtalon. Itse asiassa tämä juonikuvio on suorastaan silmiinpistävä toisteinen suomalaisen kirjallisuuden palvelustytökuvausten kentällä. Tytär joutuu toistamaan äidin surullista ja huono-osaista kohtaloa vääjäämättömästi. Maria Jotunin piit ja palvelijat tekevät tässä toistossa poikkeuksen.²¹ Heidän sosiaalinen nousunsa saattaa jopa onnistua ja viimeistään Hella Wuolijoen *Juurakon Hulda* vuodelta 1937 on esimerkki piikatytön onnistuneesta sekä sosiaalisesta että sivistyksellisestä noususta.

Leinon ja Tihlän romaanit kertovat palvelustytön tarinaa täysin toisenlaisissa olosuhteissa kuin Talvion teokset. Vuoden 1905 suurlakko sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutuminen oli tuonut muodollisen tasavertaisuuden ja yhtenäisen kansalaisuuden idean suomalaisen politiikan kentälle. Uuteen eduskuntaan oli valittu kaksi entistä palvelijatartakin. Prosessi ei ollut kuitenkaan mutkaton, päinvastoin: juuri äänioikeuskamppailussa naisten väliset erot ja yhteiskuntaluokkien (tai säätyjen) välinen eriarvoisuus nousivat lopulta päällimmäisiksi asioiksi.²² Erityisesti piioille ja palvelijoille mahdollisesti lankeava oikeus omaan ääneen nostatti vastalauseita eri foo-

rumeilla. Tästä todistavat esimerkiksi runsas pilakuva-aineisto, jota sen aikaisissa pila-lehdissä (*Fyren, Kurikka, Velikulta*) tuotettiin. Niissä pilkattiin piikojen tietämättömyyttä ja sivistymättömyyttä, mutta vihjailtiin myös eri tavoin oletettuun siveettömyyteen ja moraalittomuuteen.²³ Näillä kuvilla ja pilapiirroksilla pyrittiin vaikuttamaan kielteisesti piikojen mahdollisuuksiin toimia ja vaatia oikeuksiaan.

Hilda Tihlän *Leeni* on paitsi köyhän maalaistytön Leenan – joka kaupunkiin muutettuaan muuttuu teoksessa Leeniksi – elämäntarina, myös sosiaalishistoriallinen kuvaus Suomesta 1880-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Tihlän romaanin kritiikki kohdistuu, samaan tapaan kuin Talviolla, nimenomaan sivistyneistöön tai romaanin kuvaa-man ajankohdan mukaan säätyläistöön. Leenan asuinkylässä Aartolahdessa suunnitellaan kansakoulun perustamista ja köyhimmän työväen sivistämistä. Romaanissa on kohtausta, jossa tuota tulevaa sivistystä arvioidaan ensin pyykkärien porukassa ja sen jälkeen samaa asiaa katsellaan herrasväen silmin järven toiselta puolelta. Pyykkäri naiset suhtautuvat epäluuloisesti kouluhankkeeseen ja tapakasvatukseen, jota heidän lapsilleen on tarkoitus antaa. Keskustelu naisten välillä on hilpeästi kuvattu. He ovat visusti sitä mieltä, että sivistyshanke tietää heidän lapsilleen huonompia tapoja, laiskuutta ja tuo mukanaan turhanpäiväisyyksiä:

– Hei, akat, innostui Hiskian Eliina, jahka minä olen oppinut hattua pitämään ja sianrasvassa keitettyä munaa syömään, niin minäpä en päivää sano muille, kuin itseni näköisille. [– –] – Ja pitäkoot vain huolta siitä, että omat lapset oppisivat ihmis-tapoja. Ja laittakoot ensi itse itselleen ilman piikaa ruoan, vaikka rahaa on, etteivät tiedä mihin panna.²⁴

Akkojen reuhatessa pyykillä herrasväki käyskentelee vastarannalla katselemassa kesäistä idylliä, johon pyykkäävät naiset kuuluvat. Kohtausta on huikean ironinen eri puhetapojen vastakkainasetteluineen:

Nuoren herrasväen huomio oli järven toisella rannalla kääntynyt taivaan hattarapilvistä, veden väreilystä ja lintujen näppärästä lennosta pesu-akkoihin. – Luonto on niin ihanaa, niin virkeää ja monipuolista, puheli silmät haikeina nuori neitonen. Se on kuin Jumalan runoteos, jota me pienet ihmislapset saamme tutkia ja josta saamme oppia rakastamaan elämän ja olemassaolon kaikkeutta. [– – –] Nuo vaimot, jotka tuolla vaatteita pesevät, tuskin tietävät olevansa järven rannalla, johon ääretön taivas, vihreä metsä ja kyläkunta niittyineen kuvastuu. [– – –] – Näettekö sitten noiden pesuvaimojen liikkeitä, miten sopusuhtaisia ja ympäristöönsä sopivia ne ovat, neitonen sanoi. – Luonto on täällä alkuperäistä, vastasi herra, samoin nuo vaimot. Niiden olemus on kokonaan luonnon mukaista. Ei siinä ole mitään tehtyä.²⁵

Sivistyneistön estetisoiva katse toimii säätyjen välisen kuilun merkinä. Seurueeseen kuuluu vielä piirustusta harjoittava tyttö, joka ”kutsutti itseään taiteilijaksi” ja luonnostelee maalauksen pyykkirannasta. *Leenin* kuvaelman loppuepisodi irvailee 1800-luvun lopun sivistyneistön kansalliselle ohjelmalle, jossa vahvistettiin nimenomaan sen omaa suomalaiskansallista identiteettiä ja jossa ”kansaa” sai asettua kulloiseenkin tilanteeseen sopivana kuvattavana niin kirjallisuudessa kuin kuvataiteissa.

Leena asuu köyhien isovanhempiensa kanssa ja joutuu nuorena palvelukseen helsinkiläisen tohtorin perheeseen. Suntion Liisan saatellessa Leenaa uuteen palvelupaikkaansa, hän antaa vielä neuvoja palveluksessa olemisesta. Hän kehottaa Leenaa nöyryyteen ja tottelevaisuuteen ja jatkaa:

Ja vielä toinen asia, Leena, vaikka oletkin vielä lapsi, niin sanon pahan omantuntoni takia. Sinä olet suurisilmäinen ja sysimusta ja olisit hyvin säilynyt täällä maalla, jossa sinua pidetään rumana, mutta herroilla on toinen maku. Ne, näes, luulevat mustaa kauniiksi. Älä siis usko herrasmiesten koreita puheita ja naimatarjouksia, eivät ne koskaan piika-ihmistä nai.²⁶

Liisan neuvot kytkeytyvät kunniallisuuden säilyttämiseen. Leeni joutuu juuri tästä syystä pois paikastaan. Nimenvaihdos korostaa paitsi romaanin päähenkilön identiteetin muutosta ja rakentumisprosessia myös tiettyä ”alenemista” tai infantilisoitumista, kun nimestä ryhdytään kaupungissa käyttämään diminutiivi-muotoa. Leeni joutuu tohtoriperheestä pois pelkän epäilyn vuoksi. Tohtorinna ei halua ottaa ”edesvastuulleen sitä vaaraa, mikä nuorella, kauniilla palvelijatarella oli perheessä, jossa asui ja kävi paljon nuoria miehiä.”²⁷ Tohtorin mielestä Leeni olisi perheessä nimenomaan turvassa, mutta tohtorinnan mielestä ei. Tosiasiassa rouva pelkää poikansa rakastuvan palvelustyttöön eikä kestä ajatuksen tuomaa häpeää. Leeni sanoo itse itsensä irti loukkaannuttuaan rouvan puheista ja pestautuu ”hotelliin” puhvettineidiksi, rahvaan kielellä kappakanaiseksi. Paikka tuntuu Leenistä pelottavalta ja vastenmieliseltä. Hän epäröi valintaansa ääneen uudessa asuinpaikassaan ja saa vastauksen, jossa muistutetaan

20. Hilda Tihl toimi sekä Helsingin Palvelijatyöryhdyksessä että *Työläisnainen* -lehden avustajana 1900-luvun alusta sisällissotaan asti. Hän julkaisi *Leenin* jälkeen suomalaisen kirjallisuuden kentällä yhteensä neljä romaania, joita ei juuri ole kirjallisuudentutkimuksen tai -historiankaan piirissä noteerattu. Syy ”unohdukseen” on poliittinen: Tihlän kirjailijakuva ei sopinut sisällissodan jälkeisen Suomen vallitsevaan ideologiaan. Hän kärsi vankeustuomion sisällissodan jälkeen ja muutti sen jälkeen Neuvosto-Venäjälle, jossa jatkoi uraansa. Suomessa luotu uran alkutaipale on unohtunut kirjallisuushistorioissa. Ks. Tihlän esim. Raoul Palmgren (1966) *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus*, Helsinki: WSOY, 213–240.

21. Kukku Melkas (2005) ’Toisen palveluksessa. Palvelijat porvarillisen perheen ja työväenluokan välissä’ teoksessa Olli Löytty (toim.), *Rajanylityksiä. Tutkimus-reittejä toiseuden tuolle puolen*, Helsinki: Gaudeamus, 162–180.

22. Sulkunen (1989). Ks. myös Marjaliisa Hentilä (1989) ’Maa jossa pihatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisliikkeen kuva kansainvälisessä lehdissä 1906–1914’ teoksessa Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*, Tampere: Vastapaino, 162–184.

23. Ks. tarkemmin Ralf Kauranen & Pekka Rantanen (2008) ’Naurettava lakko’, teoksessa Haapala & muut, 277281.

24. Hilda Tihl (1907) *Leeni*, Helsinki: Osakeyhtiö Weilin & Göös, 78.

25. Tihl (1907) 82.

26. Tihl (1907) 85.

27. Tihl (1907) 95.

palvelustytön valintojen rajallisuudesta: ”Vastenmieliseltä, toisti vaimo. – Luuletko sinä olevasi niin arvokas henkilö, että oikein mielen ja omantunnon mukaan voisit elämäsi asettaa? Piika, kuin piika!”²⁸

Kapakkanaisena Leeni leimautuu automaattisesti siveettömäksi naiseksi. Sen paljastavat toisen palvelustytön sanat tohtorin keittiössä: ”Kehtaatkin vielä tulla herrasväelle itseäsi näyttämään, tuollainen! Hyi, häpeä silmäsi puhki! Lapsikin olet vielä ja jo tuollaiseksi heittäydyt!”²⁹ Palvelustyttö haukkuu Leeniä vielä votakaksi. ”Tuollaisena” ja ”votakkana” viitataan Leenin maineen menetykseen ja häpeään, joka seuraa kapakka-palveluksesta. Kapakassa Leeni myös joutuu herrojen seksuaalisen ahdistelun kohteeksi, mutta koettaa säilyttää kunniallisuutensa: ”Leeni kaipasi kunnioitusta. Hän oli luullut sitä itsellään olevan, mutta huomasi erehtyneensä. [– – –] Ei hän osannut ajatella, että tarjoilijan toimi oli häpeällistä, hän piti itseään huonona.”³⁰

Oletetun siveettömyyden vuoksi myös Leenin ylioppilasrakastettu hylkää hänet. Teokseen sisältyy tämän jälkeen Leenin rakastetun ja prostituoidun välinen keskustelu, jossa piian ja prostituoidun samanlainen asema vallitsevassa yhteiskuntajärjestyksessä tulee esille:

Kuinka te naiset voitte pitää tällaisesta.
– En tiedä, vastasi tyttö surumielisenä, minä luulen, ett’ei kukaan meistä juuri liikoja tästä pidä. – Miksi sitten olette täällä? Voisitehan tehdä jotain muuta. – Ei se piiankaan virka hääviä ole. – On se toki parempaa, kuin tämä, onhan se kunniallista. – Oletteko ollut piikana? Ei orja ehdi kunniaansa ajatella. Minä en ainakaan tiedä, mitä kunnia on. En tullut sitä tuntemaan piikana ollessani enemmän kuin täälläkään.³¹

Keskustelu jatkuu ja prostituoitu määrittelee itsensä: ”Me olemme teidän luomianne olentoja, varjoja, joita teidän salainen elämäne synnyttää. Te kulette kunnioitettuna läpi elämänne, me kunniaa.”³² Romaanin keskustelu viittaa edellä mainittuun vallitsevaan siveyden sukupuolihierarkiaan. Toi-

saalta keskustelussa tartuttiin ajankohtaiseen aiheeseen: työväenliike ja työläisnaiskansanedustajat vaikuttivat samana vuonna hyväksytyyn ohjesääntöisen prostituution lakkauttamiseen.³³

Kapakasta Leeni naidaan rouva Gustafssoniksi. Leenin tarjoilijaystävätkin suorastaan painostavat tarttumaan tilaisuuteen, kun vanha ja varakas herra Gustafsson vikittelee häntä. Miehen kuoltua Leeni perii rahaa ja ryhtyy sivistämään itseään. Kertoja kuvailee Leenin sivistyspyrkimyksiä ymmärtävästi ironisoiden: ”Leenin elämä olisi nyt niin hyvää, kirkasta ja kaunista, ellei sitä pimentäisi muisto, että hän on ollut kapakkanainen. [– – –] Leenin katsantokanta on äärettömästi laajentunut. Hän tuntee kirjailijat, hän tuntee taiteiden suunnat. Hän ostaa aina uusimman teoksen, lukee sen, jos se on hauskaa, selailee, katsoo alun ja lopun, jos se on ikävää, reutoo kansia, että näyttäisi käytetyltä ja sulkee kirjakaappiin todistamaan emäntänsä sivistystä. [– – –] Leenistä on tullut isänmaallinen, kansaansa ja kielensä äärettömästi rakastava ja niiden oikeuksia puolustava nainen. Ja vielä laajemmallekin ulottuu hänen tietonsa.”³⁴

Kaikesta huolimatta Leeni tuntee itsensä yksinäiseksi ja osattomaksi. Uusi identiteetti ”isänmaallisena, kansaansa ja kielensä äärettömästi rakastavana” sivistyneistönäisenä ei ota muotoutuakseen ja entisyys painaa taakkana (”että hän on ollut kapakkanainen”). Uudessa porvarillisessa kodissaan Leenin vieraat ovat toisia sivistyneistörouvia ja vierailulla herätetään keskustelu piioista ja palvelijoista:

Ne nykyajan piit eivät sitten kelpaa mihinkään.

Siihen sanaan tarttuivat kaikki. – Eivät ne muuhun kelpaa, kuin syömään ja herrastelemaan. Nythän piiatkin jo pyrkivät ryökinöiksi. – Tiedättepä, nauroi rouva Lehmanen, mitä minun piikani sanoi pesuakalle pyykkkituvassa. Se sanoi: näin me poloset saamme tehdä kovaa työtä vähästä palkasta ja senaattorien rouvat saavat hyvää palkkaa, vaikka ovat laiskoja. – Sellaistahan ne opettavat niille nyky-aikana. Puhuvat kaikkea pötyä ja kasvattavat kolloihin

tyytymättömyyden henkeä. Voi, voi sentään! Vai jo pitäisi piikojenkin saada senaattorin palkkoja. Etteivät häpeä.³⁵

Tämän jälkeen keskustelussa viitataan suoraan Miina Sillanpäähän tunnettuna piikojen kiihottajana, joka on rouvien mielestä vain ”entinen palveluspiika-kutjale”. Keskustelussa puututaan vielä siveyskysymykseen, jonka aikana rouvat vakuuttelevat vankasti omaa kunniallisuuttaan. Kunniallisen ja kelpoisen naiskansalaisuuden ideassa nivoutuu yhteen fennomaanisen ihanteen mukainen siveellinen (siveä) naiseus ja sivistynyt nainen. Voidaan kysyä: kenellä on mahdollisuus täysivaltaiseen kansalaisuuteen tällaisen idean puitteissa? Naiseutta ohjaavat nimenomaan siveellisyyden ja kunniallisuuden käsitteet, jotka sitovat eri luokkien naisia eri tavoin ja samalla sääntelevät heidän kansalaiseksi kasvamisen prosessiaan.³⁶

Vielä vuonna 1911 *Leenissä* käyty keskustelu jatkui *Koti ja yhteiskunta* -lehden ja *Työläisnaisen* välillä. Sitä voisi luonnehtia porvarillisten lehtien ja työväen lehtien vuoropuheluksi, jossa palvelijan asemaa perheessä pyrittiin valottamaan eri suunnista eri ideologisten taustojen turvin.

Vuoden 1911 *Työläisnaisessa* oli kolmessa lehdessä ilmestynyt jatkokertomus ”Palvelija on perheen jäsen”³⁷ Otsikko määrityy juttujen perusteella ironiseksi. Jatkokertomuksessa tuodaan esille palvelijan hankala asema perheen sisällä ja epäoikeudenmukainen tai mielivaltainen kohtelu ilman virallisia työaikoja. Se oli vastine porvarillisille lehdille, jotka puolestaan julkaisivat juttuja palvelijoiden hyvästä kohtelusta perheissä tai kirjoittivat palvelijoiden työn helppoudesta sekä heidän saamattomuudestaan.

Leeni päättyy Tihlän romaanissa uusiin naimisiin ja menettää avioliiton kautta rahansa uudelle miehelleen. Tämän jälkeen romaanissa on enää yksi luku. Kymmenen vuotta myöhemmin Leeni tapaa vanhan tarjoilija-aikaisen ystävänsä Sussun kerjäämässä ja Sussu ihmettelee ”– Miten te olette täällä, hän huudahti nähdessään Leenin maalattuna ja konjakilta lemuavana kadul-

la.”³⁸ Leeni on ajautunut katunaiseksi: ”Älä ole milläkään, Leeni, [– – –] Maaailma ei enää tiedä, että Leeniä ja Sussua on olemassa. Pian emme itsekään sitä tiedä. [– – –] Leeni pääsi jälleen paremmille oloille. Hän kuoli.”³⁹ Leeni ei siis loppujen lopuksi onnistu pyrkimyksessään tulla joksikin: sivistyneistörouvaksi. Sen sijaan hänestä tulee prostituoitu. *Leeniä* voi lukea kommenttina työläisnaisten tai palvelijoiden mahdollisuuksiin saavuttaa täysivaltainen kansalaisuus. Leenin kansalaiseksi kasvaminen ei onnistu hänen taustansa ja entisyytensä vuoksi, joiden vuoksi hän automaattisesti leimautuu siveettömäksi.

Yhtälailla epäonnistuu Jaana Rönty. Leinon romaanin päähenkilö, köyhä maalais-tyttö, saapuu kaupunkiin etsimään elantoa ja palveluspaikkaa. Löydettyään yhden onnettoman yön jälkeen erään leskirouvan luota yöpaikan, hän kertoo elämästään ja työtoiveistaan.

Hänen itseluottamuksensa oli kokonaan mennyt. Leski rupesi häntä lohduttamaan.

Ei Jaanan vielä olisi tarvis epätoivoon langeta, hän sanoi. Kyllä noin sievä ja sokea tyttö aina tuli toimeen maailmassa. Mutta hullusti Jaana hänen mielestään tekisi, jos hän piiiaksi rupeisi. Ainahan niitä silläkin alalla paikkoja olisi, mutta ne tuottivat niin vähän. Kenties hän voisi päästä tarjoilijattareksi ja muuksi. Niillä olivat ansiot aivan toisellaiset. – Minä olen niin nuori ja

28. Tihlä (1907) 101.

29. Tihlä (1907) 104.

30. Tihlä (1907) 124.

31. Tihlä (1907) 134.

32. Tihlä (1907) 137.

33. Vrt. Kati Launis (2008) 'Alin aidanvitsa, unteni kukka. Hilja Pärssinen työläisnaisten runoilijana', teoksessa Matti Hannikainen & Piia Lohikoski (toim.) *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Väki voimakas 21, 66–69.

34. Tihlä (1907) 164.

35. Tihlä (1907) 155.

36. Ks. Beverley Skeggs (1997) *Formations of class and gender. Becoming Respectable*, London: Sage, 40–44.

37. *Työläisnainen* (1911) nro 1 s. 7–8, nro 2 s. 11, nro 4 s. 26–27.

38. Tihlä (1907) 175.

39. Tihlä (1907) 177.

oppimaton, suri Jaana. – Ei se mitään.
Sellaisista ne herrat juuri pitävätkin. Mutta
Jaana tahtoi vaan piiaksi.⁴⁰

Piiaksi Jaana ei pääse, vaan leskirouva ”välittää” hänet toisenlaiseen palveluspaikkaan: ilotaloon, jossa hänestä yritetään karsia maalaisia piirteitä pukeutumista ja nimeä myöten. Jaanan nimi on paikan pitäjän, röhkeäksi kuvatun naisen mielestä, liian raaka ja kömpelö. Hän ehdottaa tilalle Hilduria. Kun taloon tulleet herrat ensi kertaa tiedustelevat Jaanan nimeä, hän änkyttää: ”Hilturi”. Jaanan nimenvaihdos ei onnistu eikä Jaana itse ymmärrä paikan tarkoitusta. Ahdistelun jälkeen hän päättää lähteä ja vaatii vanhat vaatteensa takaisin:

Hän oli jo omassa puvussaan ja tunsi
itsensä koko joukon varmemmaksi ja
itsetietoisemmaksi. Rouva suuttui. [– – –]
Se oli hänen ensimmäinen palveluspaikkansa.
Hän pääsi siitä muutamilla mustelmilla.⁴¹

Omien vaatteiden mukanaan tuoma varmuus saa Jaanan sinnikkäästi etsimään kaupungissa parempaa. Romaani kuvaa perikisiantamattoman Jaanan väistämätöntä, sosiaalisesta taustasta johtuvaa, alamäkeä. Kohtaus, jossa Jaana koettaa jäljitellä ”herrasnaisia” on romaanin käännekohta. Odotellessaan kavaljeeriaan iltaisella kadulla, Jaana kiinnittää huomiota herraskaisten naisten tyyliin ja tapoihin:

Herras naiset tunsivat kävelyä. Ne sipsuttivat
niin sievästi ja sopeasti, ottivat lyhempiä
askelia kuin muut ja kantoivat toisella
tavalla hamettaan. Sitäpaitsi notkahteli
heidän vartalonsa vyötäisistä ja koko ruumiin
keinui niinkuin olisi aalloilla kulkenut.

Se oli hyvin somaa Jaanan mielestä.
Vaistomaisesti hän rupesi heitä jäljittelemään.
Kokosi toisella kädellä hameensa ja nosti sitä sen verran, että kautokengät
näkyivät. Otti lyhempiä askeleita ja koetti
saada lanteensa samalla tavalla notkahtelemaan.

Ei se oikein tahtonut onnistua.⁴²

Tämä katukohtaus sinetöi Jaanan kohtalon.⁴³

Jaana tulee pidätetyksi epäilystä siveettömmästä käytöksestä julkisella paikalla, ja poliisiasemalla hänet raiskataan. Kohtauksessa korostuvat naisten väliset luokkaerot ja sen mukana seuraavat muut erot. Työläisnaisen kävelytyylinä herraskaisesta tavasta tulee rivo ja siveetön. Sivistyneistön jäljittely, tapoineen ja ihanteineen, osoitetaan teoksessa mahdottomaksi. Raiskauksen jälkeen maalla odottava sulhanen, Heikki, ei tietenkään enää huoli Jaanaa morsiamekseen: ”Mikä Jaana luuli oikein olevansa? Äläs eto kapine! Torpan tyttö hän oli, vaikka pääsytkin kaupunkiin piikaletukaksi.”⁴⁴

Jaanan elämäntarina päättyy yhtä onnettomasti kuin Leeninkin. Ajauduttuaan ensin kylvettäjäksi ja sosialistiksi⁴⁵, hän päätyy lopulta juoppona lumihankeen:

Jaana meni nyt nopeasti alaspäin.

Hänen vastustusvoimansa oli murtunut.
Oli kuin olisi hänessä mennyt rikki jotakin.
Hän puutui kuin puuksi vähitellen, vajosi
välinpitämättömään, typerään tylsyyteen,
jossa eivät mitkään yksilölliset ajatukset ja
tunteet enää menestyneet. [– – –] Hän oli
herjattu, halveksittu. [– – –] Jaana itkeä
kallotteli vielä kadulla. Hänen askeleensa
horjahtelivat, sillä hän oli nauttinut tänään
tavallista enemmän väkeviä. Satoi lunta.
Hän kulki erään puiston läpi ja heittäisi
vihdoin kinokseen istumaan.⁴⁶

Jaana Rönty ja *Leeni* kuvittavat 1900-luvun alun köyhän maalaistyön elämänkaaren lohduttomasti ja vaihtoehdottomana, mutta samalla niissä molemmissa puututaan valitsevan yhteiskuntajärjestyksen moraaliin, joka sallii alempien luokkien naisten hyväksikäytön sekä seksuaalisesti että työvoimana. Niissä kyseenalaistetaan myös suomalaisen sivistyneistön rooli poliittisten muutosten ja yhteiskunnallisten uudistusten airuena. Molemmissa teoksissa ns. sivistyneistö, useimmiten ylemmät yhteiskuntaluokat tai vanha aatelisto, esitetään lähinnä omaa etuaan ajavana ryhmänä ja varsin ironisessa valossa. Samalla Tihlän ja Leinin romaanit keskustelevat täysivaltaisen kansalaisuuden rakentumisen ehdoista ja mahdollisuuksista 1900-luvun alun poliittisella kentällä.

Piika ja herraspoika: kansan ja sivistyneistön epäonnistunut suhde

Frans Emil Sillanpään (1888–1958) romaani *Hiltu ja Ragnar* (1923) tarttuu aiheeseen sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Palvelustyttö Hiltun tarina kerrotaan sivulauseessa jo vuonna 1919 ilmestyneessä sisällissotaromaanissa *Hurskas kurjuus*. Se on Hiltun isän, Toivolan Juhan, elämäntarina 1860-luvulta vuoteen 1918 ja yhteiskuntakriittinen kuvaus syistä, jotka ajoivat Suomen sisäiseen sekasortoon vuonna 1918. Sillanpään teos sai ristiriitaisen vastaanoton,⁴⁷ mutta teos on erinomainen sisällissodan oireiden kuvaus vielä tänä päivänä. Sillanpään kerronnan keinona on hienovarainen ironia, jonka avulla teoksessa osoitetaan yhteiskuntaryhmien välinen syvä ja ylittämätön kiulu sekä köyhän maalaisväestön näköalattomuus kansallisen heräämisen keskellä 1800-luvun lopulla, aihe, johon Sillanpää palaa vielä syvällisemmin *Hiltussa ja Ragnarissa*.

Kun Toivolan Juha lähettää tyttärensä Tampereelle piiaiksi, hän ajattelee mielissään Hiltun uusia mahdollisuuksia: ”Hiltu pääsee terehtörskän tykö piiaiksi. Yhä jatkuu vapautuminen ja kohoaminen. Sitä tietä Hiltu vielä nousee. Minunkin likkani kelpaa herrasväkeen piiaiksi.”⁴⁸ Myöhemmin isä saa viestin, että tytär on Tampereella hukutautunut eikä syytä tiedetä. Näin toiveet tyttären noususta tyssäävät Hiltun itsemurhaan. Tätä Hiltun kertomusta Sillanpää jatkaa siis *Hiltussa ja Ragnarissa*, joka esittää jälleen yhden version tutusta kaavasta. Särö toisteiseen kaavaan tulee herraspojan, Ragnar Palmeruksen, kuvauksesta. Hän ei jää sivulliseksi tai pelkäksi syyksi Hiltun ”tavalliseen” tarinaan, joka sekään ei noudata aivan tavanomaista kaavaa. Kertoja valottaa tarkasti Ragnarin kommervenkistä ja vaihtelevaa suhdetta piikoihin. Romaanin nimikin ehdottaa, että sitä tulee lukea nimenomaan *subteen* analyysinä. Teoksen voi nähdä eräänlaisena symbolina kansan (Hiltun) ja sivistyneistön (Ragnar) välisestä suhteesta, jossa sukupuolipolitiikka ja ”kansan” erotisoiminen kietoutuvat osaksi tuon laajemman suhteen analyysia.

Romaani alkaa ironisella luonnehdinnal-

la Ragnarin äidistä, rehtorskasta, josta muotoutuu 1900-luvun alun stereotyyppinen, palvelijaansa alati tyytymätön, sivistyneistörouvan irvikuva:

Useimmat ihmiset rakentavat itselleen oman ristinsä, ja rehtorskan ristinä oli se, ettei hän tullut toimeen ilman palvelijatarta. Tai oikeammin se, ettei hän milloinkaan ollut saanut mieleistään palvelijatarta. Hänen kangistuneessa tajussaan oli kyllä tätä varten jonkinlainen vakiintunut ihannekuva, joka tuntuisi väritetyltä, jos sen täysin erittelisi. Elämänsä aikana oli hän koetellut lukemattomia piikoja ja hän teki sen havainnon, että hänen itsensä vanhetessa maailma tässäkin suhteessa tuli yhä viheliäisemmäksi. Viimeisestä selkkauksesta selkisi hän kumminkin hämmästyttävän lupaavasti: hän sai piian, joka enemmän kuin mikään entinen tuntui lähentelevän hänen ihannettaan. Tässä Hiltussa oli todellakin kaikki hyvät puolet. Hän oli niin avuton, nöyrä ja yrittäväinen, että rehtorskakin melkein sääli häntä.⁴⁹

Hiltussa on lisäksi aivan erityisen hienoa se, että hänessä ei ole minkäänlaista koreilunhalua. Hän on pikemminkin sopivan lapsellinen ja sitä myöten rehtorskan mielestä täydellinen palvelukseen: ”Oli mahdotonta kuvitella Hildusta olevan mitään vaaraa Ragnarille, ...”. Tapahtumat sijoittuvat vuoden 1906 Tampereelle. Ragnar on kuvattu hurvittelevaksi ja hemmotelluksi herraspojaksi, jolla on pienestä asti ollut kirjavia kohtaamisia erilaisten piikojen kanssa: ”Ragnarilla ei ollut koskaan ollut mitään

40. Eino Leino (1907/1998) *Jaana Rönty. Routavuositrilogia*, Helsinki: SKS, 192.

41. Leino (1998) 210.

42. Leino (1998) 221.

43. Ks. myös Lea Rojola (2008) ’Kun kansa tahtoi’, teoksessa Haapala & muut, 223–236.

44. Leino (1998) 272.

45. Ks. *Jaana Rönnyn* analyysistä suurlakon kehyksissä Rojola (2008) ja Jussi Ojajärvi (2008) ’Keväinen myrsky kirjallisuudessa’ teoksessa Haapala & muut.

46. Leino (1998) 328–329.

47. Häggman (2001) 266–271.

48. Frans Emil Sillanpää (1919) *Hurskas kurjuus. Päätynyt suomalainen elämäkerta*. Helsinki: WSOY, 170.

49. F.E. Sillanpää (1923) *Hiltu ja Ragnar. Kertomus kabdesta ihmislapsesta*, Helsinki: WSOY, 10.

suhteita nuoriin naisiin, muihin kuin perheen epälukuisiin piikoihin, joiden kanssa hän aina oli saanut vapaasti seurustella.”⁵⁰ Kertoja kuvailee suhteita ja niiden muutoksia yksityiskohtaisesti. Niihin kietoutuu lapsuudenleikeistä asti tasapainoilu vallanhalun ja alistumisen välillä:

Lapsuutensa-aikaisia piikoja Ragnar muistelikin mielellään. Siellä oli pari Manta ja joku Miina, joiden parissa hänen hauskimmat hetkensä olivat kuluneet. [– – –] Silloin Ragnar ratsastusasennossa Mantan selässä istui ja ankarasti teutaroiden nautti mielikuvistaan: hän oli ratsastavinaan suurella hevosella vaaroista piittaamatta. Hän hyppi ja hoputti, kunnes Manta kyllästyneenä pudotti hänet pois...

Silloin lapsuudessa Ragnar tajusi olevansa ehdottomasti piikojen yläpuolella. Piika kulki kuin varjo hänen perässään, kun hän suvisin kiipeili Pyynikin kallioilla; piika ei saanut omin käsin ryhtyä häntä ojentamaa, korkeintaan sai kannella mammalle. Jos hän loukkasi itseään, niin piikaa nuhdeltiin.

Varhaisimmassa lapsuudessaan hän kumminkin paljon piti piioista, mutta sitten seurasi sarja vuosia, joina hän niitä syvästi halveksi.⁵¹

Kuvaus jatkuu noudattaen samaa horjuntaa, jossa Ragnar on välillä piikojen ylä- välillä alapuolella. Murrosiän syvän halveksunnan jälkeen hänestä tulee jälleen ”alavoimainen”: vereviksi ja vankkarakenteisiksi kuvatut piikat valtaavat nuoren herran mielikuvituksen täysin. Lopulta niistä muodostuu Ragnarille pakkomielle. Himoamansa Lempin lähdön jälkeen hän alkaa kiihkeästi odottaa uutta piikaa. Hiltu on aluksi Ragnarille pettymys, mutta: ”Ragnar oli joutunut siihen tilaan, ettei hän enää olisi voinut olla välinpitämätön, olisipa uusi tulokas sitten ollut minkä näköinen tahansa, ...”.⁵² Melkoisen vähän ajan kuluttua kertoja toteaa Ragnarin tuntevan ”sellaista halua, jota ei ollut tuntenut kehenkään edelliseen.”⁵³

Hiltu halun ja fantasioiden kohteena tiivistyy ensimmäisen ahdisteluepisodin jälkeen Ragnarin mielessä: ”Se Hiltu, joka nyt oli häntä lähellä tässä kuutamoisessa ilmas-

sa, oli vain mykkä vaativakateinen mielikuva, ei se, joka oli paennut kyökkiin ja ehkä jo tyyntynyt itkemästä.”⁵⁴ Tiivistymässä painottuu Ragnarin *mielikuva*, jolla ei juuri ole tekemistä Hiltun itsensä kanssa. Sitä korostaa myös kerronnan siirtymä, kun seuraava luku alkaa kyökistä, jonka sängylä Hiltu nyyhkyttää. Ragnarin mielikuvasta kertoja siirtyy lempein ja myötätuntoisin äänenpainoin valottamaan Hiltun elämäntarinaa ja historiaa, ”todellista” Hiltua.

Hiltulle piikuus määrittäytyy arvokkaaksi ja hienoksi työksi, jota palvelustyttöä ei pääsekään kokemaan.

Piika – siihen sanaan liittyi Hiltun tajussa sellainen arvon, voiman ja varmuuden määrä, ettei hän missäänkään olisi osannut semmoista itselleen kuvitella. Täällä se oli varsin mahdotonta. Eihän hän ruokkinut lemmiä, ei keittänyt ruokaa työstä tuleville miehille, ei lakaissut pirtin lattiaa. Täällä ei ollutkaan pirttiä eikä pirtin tuoksua, [– – –]. Täällä oli kolkon puhtaita huoneita, joissa oli samanlainen ilma kuin ulkona taivasalla; vaikka niissä oli lämminkin, niin palelsi niiden tuoksuttomuus. Täällä ei kellään ollut järjellistä tehtävää: täältä ei lähdetty päivätöihin eikä tänne kukaan tullut päivätöihin. Täällä vain syötiin, nukuttiin ja häärättiin aivan tarpeetonta häärimistä.⁵⁵

Hiltu ja Ragnar jäävät lopulta kahden, kun rehtorska lähtee poikansa yllyttämänä matkalle: ”Palvelustyttö makasi kyökissään ja nuori-herra yläkerrassa omassa huoneessaan.”⁵⁶ Pelostaan ja ahdistelusta huolimatta myös Hiltu alkaa pikkuhiljaa tuntea kaipautta ja halua Ragnaria kohtaan. Hiltukin elättelee haaveissaan Ragnarista tiettyä haavekuvaa tai mielikuvaa, kuten Ragnar hänestä. Ensimmäinen eroottinen kohtaaminen tapahtuu Ragnarin tullessa humalassa kotiin jatkamaan juhliä muiden ylioppilas-

50. Sillanpää (1923) 14.

51. Sillanpää (1923) 14–15.

52. Sillanpää (1923) 18.

53. Sillanpää (1923) 20.

54. Sillanpää (1923) 33.

55. Sillanpää (1923) 48.

56. Sillanpää (1923) 56.

nuorukaisten kanssa. ”Humalan ja pimeään turvin Ragnar jatkoi pitelyään, ja onnistui siinä nyt paljoa, paljoa paremmin kuin vuorokausi sitten. Hän oli nyt kokeneempi mies.”⁵⁷ Nuorten välillä ei varsinaisesti tapahdu tämän enempää. Ragnar kuiskii Hiltulle naivansa tämän ja Hiltu jää haaveilemaan keittiöön, kun miehet juopottelevat.

Tunnelma kuitenkin muuttuu: Ragnar käy koputtelemassa keittiössä parikin kertaa yön aikana, mutta tyttö on muuttunut vastentahtoiseksi. Syyinä on alkavat kuukautiset, Hiltu on varma, että on kuolemassa samaan ”häpeälliseen” ja outoon sairauteen kuin äitinsä. Kertoja selittää, miten Hiltu ei löydä lohduttavaa lausetta, jota tarvitsisi:

”Pikkuinen ihmislapsi, hentoinen emonalku, älä pelkää! Et sinä ole tehnyt mitään pahaa, eikä sinullekaan ole tehty mitään pahaa. Se, mitä luulet äitivainaasi taudiksi, on luonnollinen asia, jonka vaarattomia enteitä ovat olleet sinun ajoittaiset pyörötyksesi. Se ei merkitse enempää eikä vähempää, kuin että sinä alat olla kypsä synnyttämään maailmaan uusia ihmisiä, joille voi olla varattuna se onni, joka *sinulta, äidiltäsi, isältäsi ja hyvin monelta muulta on kielletty. Nouse ja pyri sinne päin.*”⁵⁸

Tätä lausetta ei kukaan kuitenkaan ole sanomassa. Hiltu nousee, kävelee rantaan ja hukuttautuu. Romaanin voi nähdä tilityksenä ja kommenttina vuoden 1905 tapahtumiin, joita Eino Leinon *Jaana Röntykin* käsittelee. Teoksessa on nimittäin suora viittaus suurlakkoon, kun Ragnarin toverit keskustelevat menneen vuoden jännittävästä tapahtumasta. Kohtauksessa yksi Ragnarin tovereista muistuttaa, miten sillä hetkellä haluttiin olla *yhtä kansan kanssa* ja heittää samalla flirttaavan silmäyksen huoneessa

tarjoilevaan Hiltuun. ”Uusi aika” ei kuitenkaan lakon jälkeen koittanut ja poliittinen hajaannus sekä erimielisyydet saivat sijan yhteiskunnallisessa keskustelussa.⁵⁹ *Hiltun ja Ragnarin* teesi voidaan tiivistää karkeasti sivistyneistön ja kansan väliseen suhteeseen: siinä osoitetaan tarkasti ja oivaltavasti miten mitään yhteisyyttä yhteiskuntaryhmien välillä ei koskaan ollutkaan eikä sellaista ole varsin helpolla saavutettavissa. Hiltun mahdollisuudet nousta ja pyrkiä parempaan suuntaan tyrehtyvät alkuunsa: sekä hänen oman köyhän taustansa että häneen kohdistetun erotisoidun ja seksuaalisoidun katseen vuoksi.

Palvelustyöt ja heidän kirjalliset hahmonsäilytykset 1900-luvun alun kirjallisissa keskusteluissa paitsi häiriötiloina ja uhkina sosiaalisessa järjestyksessä myös vallitsevan yhteiskuntamoraalin uhreina. Toisaalta, hahmon avulla oli mahdollista valottaa hankaliakin yhteiskunnallisia kysymyksiä ja vastaavasti nostaa niitä julkiseen keskusteluun. Hahmo kelpasi yhteiskunta-analyysin välineeksi hyvinkin erilaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia taustoja omaaville kirjailijoille. Sen avulla kommentoitiin vallitsevaa ja epäoikeudenmukaista yhteiskuntajärjestystä ja avattiin tärkeä keskustelu siveellisyyden, yhteiskuntaluokan ja sukupuolen välisestä kytköksestä. Vaikka tässä tarkasteltujen romaanien palvelustyöille kaikille käy poikkeuksetta huonosti, merkitsivät heidän kuvitellut elämäntarinansa kuitenkin vallitsevan ajattelutavan murrosta muotoutuvan suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa. ■

57. Sillanpää (1923) 81.

58. Sillanpää (1923) 118–119. Kurs. KM.

59. Ks. Haapala & muut (2008).